

hegységekben voltak, amelyek korábbi északi, keleti és déli határainkkal párhuzamosan, jobbra az ország szélén vonultak. Viszont Nagy-Magyarország nemzetiségei úgy oszlottak meg, hogy a magyarság zöme inkább az ország közepén helyezkedett el, míg a többi nemzetiségek a határok mentén települtek. A bevezető részben felsoroltuk a XIX. század első felének nagyobb gyárait települési helyükkel. Csak felszínes pillantást vetve ezek földrajzi helyzetére, rögtön látni lehet, hogy a gyárak legnagyobb része már a meginduláskor a Felvidéken és Erdély ama részein helyezkedett el, ahol a nemzetiségek voltak többségben. A gyáraknak ez az elhelyezkedése már nagyvonalakban meghatározta a munkásság nemzetiségi viszonyait. De rá kell mutatni arra is, hogy nagyobb számban voltak az idegen nemzetiségű munkások, amint ezt az ország nemzetiségi aránya engedte volna. Ennek oka pedig az előbb felsorolt tényezőkön kívül a magyarság bizonyos faji jellegzetességeiben rejlett. Nemzeti történetünk egész folyamán a magyarság az ipar vagy a kereskedelem gyakorlásában arányszámánál sokkal kisebb mértékben vett részt, s a mezőgazdálkodást vagy a hivatalnokoskodást tekintette igazi élethivatásának.

PULSZKY ÁGOST

A munkáskérdés

Budapest, 1890, Eggenberger. 6–14.

Pulszky Ágost (Bécs, 1846. július 3. – Budapest, 1901. szeptember 11.) jogfilozófus, szociológus, liberális politikus. Londoni és torinói középiskolái után, jogi tanulmányait a Pesti Egyetemen végezte. 1872-től egyetemi magántanárként, 1875 és 1894 között a jogbölcselet professzoraként tanított. 1887-ben az MTA levelező tagjává választották. Deák-párti, mérsékelt ellenzéki, majd szabadelvű programmal több ízben országgyűlési képviselővé választották. 1894-től közoktatásügyi államtitkár volt. Alapítója és első elnöke 1901-től a Társadalomtudományi Társaságnak, és alapítója a Huszadik Század című lapnak. Jelentős szerepe volt a szociológiai szemlélet, mint a közgazdaságtan, az etika, a politikatudomány és a jog- és állambölcselet diszciplínáit összegző általános társadalomtudományos megközelítés terjesztésében. Elsősorban jog- és államtudományi munkákat írt, de értekezett a nemzetiségekről, illetve az egyetemek fejlesztésének ügyéről is.

A munkáskérdés című írás az egyik első tudományos igényű elemzés a témában. A következtetések között kiemelte, hogy a sajátos magyarországi viszonyok között jelentkező problémák nem orvosolhatók sem a nyugat-európai megoldások változatlan átvételével, sem csupán államhatalmi korlátozással vagy a radikális követelések teljesítésével, hanem csak a társadalmi és termelési egyensúly fenntartását biztosító „felvilágosult önérdék” érvényesítése révén.

Kétségtelen, hogy a nagytőke melletti termelés folyamán a munkások tudata egyrészt az állapotok ki nem elégítő voltáról, másrészt összetartozandóságukról és az erőről, a melyet együttes működéssel kifejtethetnek, sokkal rohamosabban ébred, mint ahogy az az elégedetlenség szokott terjedni, a mely a földműves osztály konzervatívizmusán, a hagyományokhoz való ragaszkodásán, önmegadásán lassan rágódik tova. Ugyanaz a paraszt, a kinek ősei nemzedékeken keresztül évenként csak egyszer-kétszer éltek húseledellel, a ki, ha cselédnek szegődött, nem ütközött meg rajta, mert nem is képzelt lehetőknek mást, mint hogy több családdal egy szobában lakják együtt, – ha gyármunkásnak áll be, pár év múlva tűrhetetlennek fogja találni a régen megszokotthoz képest kétszeres bért, kényelmet, táplálékot. De ugyanez a változás körülményeiben, ugyanez a felébredés az ősi elaléltságból, ugyanez az értelmi fellendülés, a mely elégedetlenné teszi, a mely esetleg a társadalommal szemben nagyobb követelésekre készíti, egyszersmind az állam közösségébe tartozás mozzanataira is irányítja figyelmét: polgárrá, habár talán kedvetlen polgárrá teszi azt, a ki addig a hazának csupán lakosa volt. Az ősi környezetben a nemzetiségi nagy rétegeket magyarokká átalakítani semmi iskolai törvénynek, semmi közigazgatási mesterfogásnak sikerülni nem fog; a központosított telepek, a városi élet, a gyáripár az egyedüli eszközök, a melyek által gyorsulhat a nemzeti egybeolvadás munkája. [...]

Arra, hogy a munkáskérdést meg lehessen oldani, mindenekelőtt a tőkének kell nagymértékben szaporodni. A tőke nagy tömege nélkül munkáskérdések nem keletkezhetnek, de nem azért, mintha a bajok, amelyekből fakadnak, nem léteznének, hanem, mivel a nép átlagos színvonala alatta marad azon mértéknek, amelyen a kérdések jelentőségét maga megérzi, felfogja, és ennek folytán kedve támad azokat felvetni. Minél kevesebb a tőke, annál olcsóbb a munka, s egyetemes tapasztalat szerint éppen aránytalanul olcsó és értéktelen a nyers munka maga. A kézi és műipar termelése nagy értéket képvisel a nemzeti vagyonban, hanem folyamata a nagytőke gyűjtésére nem alkalmas. A kisiparos nem használhatja fel a pillanatnyi konjunktúrákat; ritkán s csak megszorított mértékben dolgozhat nagy kivitelre, világpiacra. Ezen kívül szabad szervezetű társadalomban, amely egyes osztályt védelemben lefelé nem részesít, természetesen gyorsan fokozódik a verseny a kisipar minden haszonhajtó ágánál s minden kedvező foglalkozási körben a termelés bővülésével párhuzamosan szaporodnak a fogyasztó egzisztenciák. Ennek folytán viszonylag vagyonos alsó fokú középosztály keletkezését idézi elő a kisipar, s így előnyös az államra, amelynek részére az értelmiség és ügyesség tömegét biztosítja, s amelyben a tűrhető körülmények közt élő családok számát növeli, de sem a tömeges szükségleteket kielégíteni nem képes, sem a világverseny válságaival, s az ízlés és divat hirtelen átalakulásaival szemben meg nem állhat, mert nem vezet oly tetemes összegek megtakarítására, amelyek mellett egy-egy időre veszteséggel is dolgozhatna. Védelemre szorul nemcsak keletkezése alkalmával, hanem fennállása alatt is folyton, különösen lefelé, a betóduló alsóbbrendű munkások ellenében; tartalékkal önmagában nem bír s természetével ellenkező a hirtelen, vagy bizonyos határokon túl való terjeszkedés; növekedése szükségképpen csak lassú és fokozatos lehet. Ennek következtében, ameddig Európában a természeti erők fölött

nyert uralom s a gépészet haladása a nagy gyáripart még meg nem alapították volt s lényegileg a kézi ipar szükségéi szerint alakult a társadalom iparos részének szervezete, e szervezet következetesen a korlátozás, a megszorítás azon rendszeréhez illeszkedett, a mely a céhszabályzatokban és a mesterek kiváltságait biztosító törvényhozási intézkedésekben lelte kifejezését. Az iparos osztályon kívül álló munkásokkal szemben hathatós gátak voltak megállapítva, nehogy könnyűszerrel eláraszthassák áruikkal a piacot. A szükséges segédmunka viszont törvényes bérmaximumokkal volt biztosítva, annyival inkább, mert az uralkodó földművelő osztály saját érdekéből is hasonló intézkedéseket eszközölt. Az iparos így saját céljaira kizsákmányolhatta az alsóbb helyzetű tömegeket, kivált a segédmunkásokat, annál is inkább, mivel egyrészt szükségképpen kapcsolatban van s gyakran ugyanazon kezekben összpontosul a kézi ipar s cikkeinek elárúsítása, s így egyszersmind bizonyos úszora gyakorlása volt lehető a kisebbrendű közönséggel szemben, másrészt a mesterekből álló céhek és testületek hatósággal is fel voltak ruházva a tanoncok és segédek felett. Minden korlátozása a munkástömegnek, amelyet utóbb a gyáripár a munkásokkal szemben felhasznált, azon törvényhozási intézkedésekben gyökerezik, amelyeket a kisipar valamikor a maga érdekében érvényesített; csak hogy akkor az alsórendű munkások annyival is rosszabb sorsban részesültek, mivel az egyes műhelyekben szétszórva, úgyszólván parányokra oszolva, bajaik közösségét alig ismerhették fel s még kevésbé gondolhattak azok orvoslására. [...]

A gyáripár természete és hatása ezzel egészen ellenkező. Mindenekelőtt, gépekkel helyettesítve az emberi nyers erőt, csökkenteni látszott a foglalkozó munkások számát. Majd, előbb képzelhetetleneknek látszott arányokban fokozva és olcsóbbítva a termelést, hirtelen népességi szaporulatnak nyitott tért, amit szükségképpen a bérek viszonylagos csökkenése kísért. Ahol fennmaradt egy-egy korlátozás a munkásokkal szemben, természetesen, amennyire lehetett, felhasználta, de kíméletlenül lerombolta azon biztosítékokat, amelyeket a mesterek saját maguk számára szereztek. A nagytőke azon lehetőségek folytán, amelyeket mozgékonyasága, országról-országra s foglalkozási ágról foglalkozási ágra való könnyű átcserélése nyújt, önmagával szemben kizárta az elszigetelten dolgozó egyes iparosok versenyét, számos téren leszorította őket a munkásvezetők, majd egyszerű munkások állásába. Növekvési képessége szinte korlátlanul bizonyult. A kivétel feltételeihez való alkalmazkodás tehetsége által minden legkisebb részen be tudott hatolni, még oly országokba is, amelyek eleinte befolyásától idegenkedtek s védvámokban kerestek rendjük biztosításaiba fegyvert. A gazdasági szabadságot ekként hosszú ideig egészen a saját előnyére aknázhatta ki a gyáripár annál is inkább, mivel a nagy tőkék szövetezése és szervezkedése sokkal könnyebb volt, mint az általuk kizsákmányolt osztályoké. A termelt cikkek árának rendkívüli leszállítása folytán hozzáférhetővé lettek azok a tömegek részére. A régiekkel egy összegű, vagy még valamivel csekélyebb bérekért is a kényelemnek hasonlíthatatlanul nagyobb fokát élvezhették így a munkások, de szükségleteik annál gyorsabban emelkedtek, s a foglalkozás bizonytalansága, amely a gyáripár árnyoldala, súlyos gonddal terhelte azokat, akik addig ugyan tényleg rosszabb sorshoz, hanem élélhetésük tekintetében

kevésbé kétséges létfeltételekhez voltak szokva. A gyáripar részben egyszersmind drágította a földművelést, amelyben a gépek legkésőbb alkalmaztattak. A munkástömegeket a mezőről telepeikhez szólította: s urainak új keletű, hirtelen szerzésű vagyonával veszélyeztette a hagyományos arisztokráciák politikai és társadalmi fölényét. Lassanként azonban az együttműködésre és szervezkedésre szoktatta a munkásokat is, akiket mintegy katonailag tagolt nagy tömegekben központosítva használt fel; ennek folytán természetes, hogy őket a nagytőkével szemben az ez által felkeltett igények kielégítésére és a feltételeiből származó egyesüléseikben védelem keresésére ösztönözte: oly törekvésekre, amelyekben a kiváltságos helyzetüket fenyegetettnek érző nagybirtokosok törekvéseivel találkoztak. Sőt, nemcsak a gyáriparnál használt, hanem a fennmaradt kisipar szolgálatában álló munkások is megtanulták a szövetkezés titkát. A nagytőke ennek folytán a harcot többé nem egyedül maga ellen idézte fel, hanem fegyvereket nyújtott egyszersmind az általa úgy is nyomasztó helyzetbe jutott kisebb munkaadók ellen. Továbbá nemzetközi természete által versenyét is, de az általa életre keltett szervezkedési hajlamot is átültette oly országokba szintén, amelyekben maga még nem honosodott meg, s amelyek ennél fogva ki nem kerülhették a kíséretében járó csapásokat, bár áldásait csupán igen csekély részben és csak közvetve élvezték.

FÖLDES BÉLA

A munkáskérdés megoldása

In: Földes Béla: A socialis kérdéstről. Nemzetgazdasági tanulmányok.
Budapest, 1876, Pesti Könyvnyomda. 109–157.

Földes Béla (1848–1945) politikus, közigazgász statisztikus. 1872–1973 között a Fővárosi Statisztikai Hivatal igazgatóhelyettese, több egyetemen tanított nemzetgazdaságtani tárgyakat. A magyarországi történelmi statisztikai és gazdaságtörténelmi kutatások elindítója, több gazdasági és társadalompolitikai témájú monográfia szerzője. 1905 és 1918 között függetlenségi párti programmal országgyűlési képviselő, az Esterházy- és a Wekerle-kormányban tárca nélküli miniszter.

A socialis kérdéstről című munkája a szociálist kérdést a munkáskérdéssel azonosítja. Benne áttekinti a munka emberi társadalmakban játszott szerepét, az iparfejlődés társadalmi következményeit, az európai munkásmozgalmak történetét. Bírálja korának a munkáskérdés megoldására tett javaslatait, többek között a kommunista megoldási alternatívát is. Földes szerint az egalitárius kommunizmus szükségszerűen kudarcra van ítélve, mert nemcsak a szabadság garanciáját adó tulajdont számolja fel, de a személyes motivációkat is megfojtja, az állami erőszakkal teremtett mesterséges egyenlőség pedig – lévén természetellenes – nem állhat fenn tartósan, az egyenlőtlen-ségek szükségszerűen újratermelődnek.